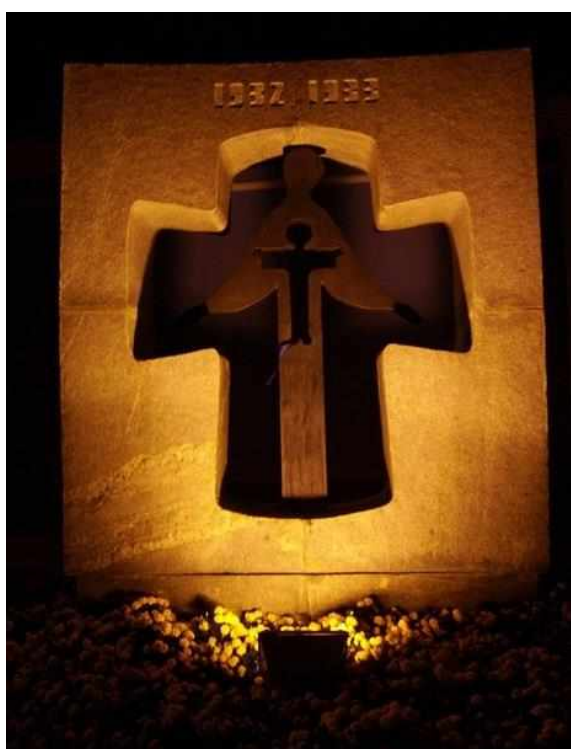

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФУНДАМЕНТАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

СЦЕНАРІЙ

«Голодомор і пам'ять»

(сценарій до 80-річчя Голодомору)

Одеса - 2012

Ведучий. Тривожний рік 2012-й проходить під знаком трагічних подій 80-річної давності, коли чорні крила голодомору обійняли багаті чорноземи України, змусивши одних померати страшною голодною смертю, інших — з потьмареним розумом — піддатись жорстоким канібальським звичаям.

Схиляючи голови перед тими, хто помер, і перед тими, хто вижив на глевкому хлібі з кори та глини, хочеться нагадати, що репетиція цієї диявольської вистави відбувалась ще на початку двадцятих років, коли червоноармійські загони оточили всю Наддніпрянщину, прирікши її на вимирання.

Ведуча. **Голодомор 1932–1933 років** — масовий, навмисно зорганізований радянською владою голод 1932–1933 років, що призвів до багатомільйонних людських втрат у сільській місцевості на території Української СРР (землі сучасної України за винятком семи західних областей, Криму і Південної Бессарабії, які тоді не входили до УСРР) та Кубані, переважну більшість населення якої становили українці. Викликаний свідомими і цілеспрямованими заходами вищого керівництва Радянського Союзу і Української СРР на чолі зі Сталіним, розрахованими на придушення українського національно-визвольного руху і фізичного знищення частини українських селян.

Ведучий. Спланована конфіскація урожаю зернових та усіх інших продуктів харчування у селян представниками радянської влади впродовж **Голодомору 1932-33 років** безпосередньо призвела до вбивства селян голодом у мільйонних масштабах, при цьому радянська влада мала значні запаси зерна в резервах та здійснювала його експорт за кордон під час Голодомору, забороняла та блокувала виїзд голодуючих поза межі України, відмовлялася приймати допомогу для голодуючих із-за кордону. Попри те, що злочинні дії представників сталінської влади, що спричинили смерть людей голодом, кваліфікувалися згідно з нормами тогочасного радянського кримінального законодавства як вбивств, причини цього масового злочину ніколи в СРСР не розслідувалися та ніхто з можновладців, причетних до злочину, не поніс покарання при тому, що навіть найвище керівництво СРСР, включаючи Сталіна, знало про факти загибелі людей від голоду. Впродовж десятиліть масове вбивство людей штучним голодом не лише навмисно замовчувалося радянською владою, але й взагалі заборонялося про нього будь-де згадувати. У порівнянні, Голод у Поволжі 1921-1922 роках та голод під час блокади Ленінграду в роки Другої світової війни висвітлювались в радянських засобах масової інформації та історичній літературі. Бездіяльність радянської прокуратури та інших органів влади стосовно факту злочину масового вбивства людей штучним голодом яскраво демонструє дійсний, а не декларований, — на словах чи на папері, — стан реалізації «радянської законності» у тоталітарній радянській державі.

Ведуча. Тема голодомору 1932-33 рр. за часів СРСР більше 50 років була забороненою. Тільки з кінця 1980-х правда про голодомор поступово відкривається і стає більш доступною для всіх бажаючих дивитися в очі власній історії.

Науковці вивчають нові архівні фонди, які десятиліттями зберігали страшні таємниці історії голодомору. Архівні документи, фотографії дозволяють перенестися у 30-ті роки і відчутти специфіку тієї епохи. Вони проливають світло на причини, механізм і наслідки організації штучного голоду в Україні.

Але, поряд з цим, існує ще одне унікальне джерело інформації про події того часу, яке допомагає досягнути голодомор у всій його різноманітності.

Це – свідчення очевидців.

Існує два види свідчень про голод 1932-33 рр. Перший вид інформації - від найстаріших людей, які самі пережили голодомор і пам'ятають усі його жахи. Другий вид інформації – це перекази батьків, родичів, сусідів молодому поколінню, яке народилося після голоду. Саме свідчення очевидців дозволяють отримати унікальні дані, які не знайшли відображення в офіційних документах. Вони роблять історію об'ємною, дозволяють показати голодомор на рівні мікроісторії, історії окремих людей, родин, сіл...

Ведучий. Зараз свідкам голодомору або ж особам, які чули про голодомор від своїх родичів, вже по 70-80 років. З кожним днем таких свідків, які на той час були маленькими дітьми, стає все менше. З кожним днем ми втрачаємо свою живу історію... Найбільш актуальним завданням тепер видається зібрати ці свідчення і зберегти їх для майбутніх поколінь.

Ведуча. Щоб збагнути голодомор, треба залучити не тільки розум. На мить треба перебороти ту анестезію, яка раціоналізаціями та ілюзіями захищає нас від дійсності, пробудити приспану уяву та зуміти побачити серце темряви. Бо тільки уява, джерело не лише творчості, а й людяності, допоможе адекватно збагнути справжні виміри цього жаху. В Освенцимі уяву розворушують сам табір смерті і його музейні експонати, оці страшні вітрини, де зсипано рештки майна незліченних жертв: окуляри і протези, дитячі черевички, людське волосся. В Яд Вашемі також є музей і велика святиня скорботи, де серед іншого звучить постійне читання імен загиблих. У нас такого немає – ні музею, де можна зберігати пам'ять і озвучувати скорботу, ні експонатів, ні загальновідомого історичного наративу тих подій, ні навіть попереднього реєстру загиблих. Донедавна в колективній національній свідомості (тобто у вітчизняному соціумі, не йдеться про книжки науковців або діяльність діаспори) не було і пам'яті про голодомор – принаймні так воно виглядало на поверхні. Але є уява. Роберт Конквест на самому початку передмови до «Жнив скорботи» зауважує, що число жертв у голодоморі можна порахувати так: на кожний знак (!) його тексту припадало б десь двадцяттеро людей. Ця множинність якось до кінця не зрозуміла: краще мати пряме відношення (1=1). Отже розгорнімо в уяві цей образ, пристосуймо його до тих приблизно 7 мільйонів жертв. (Як відомо, демографічно реконструйовані цифри коливаються від найнижчої, 4–5 мільйонів, до 10.) Щоб збагнути ці величини, треба їх якось конкретизувати, бо для буденної свідомості вони незбагненні: що таке сім мільйонів людей? У 1933 році це одна четвертина сільського населення України, тобто більше, ніж тодішнє населення Швеції, або Норвегії та Данії разом узятих. Але це також не конкретизація: що нам каже наша уява про населення однієї чи й двох скандинавських країн? Хіба те, що якби вони раптом знелюдніли, навряд чи світ цього не помітив би. Отож уявімо собі сторінку «Критики», яку оце тепер читаємо, таким собі полем завбільшки два гектари (або картою такого поля), де кожний знак, кожна літера – це труп (дитини чи дорослої людини); їх поховано щільно – не в нормальному розташуванні могил. (В дійсності їх для більшої щільності переважно згортали в багато верстові ями – «всіх панів до одної ями, / буржуїв за буржуями, / будем, будем бить, / будем, будем бить», писав у відчаї й нестямі поет у цьому ж 1933 році у чи не найстрашнішому вірші української літератури ХХ століття.) І кожний рядок у колонці – це приблизно 30 трупів. А кожний абзац – хутір або ціле село. І кожна шпальта – приблизно 10.000 літер-душ – це вже велике селище міського типу. Одне слово, кожна шпальта – це чимале

кладовище. І щоб нарахувати до семи мільйонів, треба 700 таких шпальт – трохи більше, ніж два річники «Критики».

Це про числа. Але то були не анонімні числа, а люди, і кожна особа, дитина чи дорослий, чоловік чи жінка, мала ім'я, особистість і власну історію. Скільки разів вичерпано в іменах тих жертв увесь репертуар української ономастики?

У Вашингтоні є пам'ятник американським солдатам, які полягли у В'єтнамській війні. Дуже не традиційний, він спочатку викликав спротив, але згодом став обов'язковим об'єктом для кожного, хто відвідує Вашингтон – байдуже, втратив він когось на цій війні чи ні. На стіні з чорної гранітної плити викарбовано імена всіх загиблих.

Ведучий. Спочатку відносно невисока (десь пів метра), вона потроху зростає (відвідувач спускається по трохи похилій траншеї) до висоти кілька метрів і тоді, за кількадесят метрів, знову зменшується, коли він піднімається траншеєю. Завжди хтось торкається тих імен, щоб хоч так наблизитися до тіні загиблого, часто можна бачити, як родичі роблять відбиток чийогось імені на папері; і кожен, хто входить, бачить своє тьмяне віддзеркалення на чорній лискучій стіні. Імен там чимало – десь 50.000. Але це в 150 разів менше, ніж жертв голодомору. Якби спорудили таку саму стіну з їхніми іменами, вона була б кількадесят кварталів завдовжки і кілька поверхів углиб. А коли читати імена загиблих, як це роблять у Яд Вашемі і як це робили в Нью-Йорку на поминальних відправах після 11 вересня 2001 року, то цілодобове читання тривало би не менш як сім місяців. Але імен здебільшого немає: знаємо їх може одне на сто загиблих, а може – одне на тисячу. А ще є вигляд тої смерті – голодної, повільної. І обставини «остаточного вирішення» селянського питання, тобто обставини, стратегія і тактика тої «великої селянської війни», що її так успішно провів Радянський Союз проти свого селянства. І хоч би як опирався наш «здоровий» інстинкт, прагнучи зберегти психічний спокій (кому потрібні ці сцени жаху? чи не слід залишити смерть мертвим, а життя живим?), цей жах і ці смерті, і брутальність катів, і божевілля, і канібалізм, усе те також треба собі уявити, бодай на мить – бо без цього воно перетворюється на абстракцію, стає ще прозорішою тінню і забувається. Але всі ці люди колись жили, і те що їм забрало життя, було так само конкретне, як і вони: масове вбивство, державний терор, геноцид. Розмір злочину представляється передусім демографічними даними, а його імплементація документальними слідами.

Ведуча. Дослідниця проблематики Голодомору в українській прозі 20 століття Наталя Тимощук захистила в 2006 році дисертацію, тема якої не могла з'явитися до часів незалежності України – «Антитоталітарний дискурс української прози 20 ст.: проблематика Голодомору та особливості її художньої реалізації». Зазначаючи, що в 20-х роках минулого століття вже з'являлися твори відповідної тематики, Наталя Тимощук пише: «Однак жоден із тогочасних авторів не міг порушити проблеми відповідальності влади за перший штучний голод в історії у силу обставин часу та режимного тиску». Ніхто не міг порушити цієї проблеми і згодом – впродовж цілих десятиліть.

Одні письменники вдавалися до «езопівської мови», інші знаходили в собі сили і мужність писати гранично відверто.

На еміграції про трагедію голоду в Україні писав Євген Маланюк – про «трупні в житах» у поезії «Року Божого 1933». Пізніше – про землю, що «запалась як труна» та пустку замість країни, над якою «владичить Антихрист...»

Ведучий. Поетичною історією того, як замовчувалася і фальсифікувалася тема

голоду в часи «побудови світлого комуністичного майбутнього людства» можна вважати поему Миколи Руденка «Хрест». Написаний у божевільні, де тримали письменника владці 70-х, цей твір змальовує одного з мільйонів «Хомів невірнучих» – твердолобого більшовика Мирона, який не вірить у страхіття голоду, а вважає, що про голод начебто «брешуть» «ворожі голоси», плямуючи райську радянську дійсність. Герой поеми переконується у гіркій правді на власні очі – він бачить мертве село, де знімають фільм про щасливе колгоспне буття... Хвиля прозріння оповиває цю людину, а поет нанизує перлини слів у рядки, і кожна перлина – чорна: про голодне село, божевільне канібальство, потребу каяття та очищення, смерть. Більшовик Мирон гине в катівнях НКВС. Саме там часто опинялися ті, хто заперечував факт Голодомору в свій час.

Ведуча. Літературознавці вважають, що першим із прозаїків звернувся до теми Голодомору Улас Самчук в романі «Марія», хоч відомо, що хронологічно першим твором про голод була новела А. Любченка «Кострига». Тяжку «цілину» цієї тематики освоювали й інші – Тодось Осьмачка, чії повісті, написані в 50-ті роки минулого століття, перевидаються вже в 21-му; твори І. Качуровського і О. Веретенченка, О. Гай-Головка, В. Чапленка, М. Стельмаха, В. Земляка. Пройшло багато літ, перш ніж один із авторів твору на тему Голодомору отримав найвищу літературну нагороду – імені Тараса Шевченка – В. Захарченко за книгу «Пришлі люди». Не отримав такої нагороди, хоч номінувався двічі, Василь Барка, український письменник-емігрант зі США. Його роман «Жовтий князь» фахівці вважають чи не найкращим і найбагатограннішим із відомих творів про трагедію Голодомору. В. Барка не тільки наповнив роман промовистими фактами, він зобразив і той невидимий, але присутній повсюдно страх, який опанував морених голодом людей, змінював їхні душі, кидав у пекельний вогонь прірви душевної, як у прірву справдешню кидали нелюди конаючих і сконалих від голодних мук.

Від перших з'яв художнього осмислення Голодомору до недавніх минули гони літ. Деякі книги з'явилися тільки у «перебудовну відлигу», хоч були написані ще в 60-ті – як книга А. Дімарова «Тридцяті», що чекала виходу в світ 22 роки. Весь масив творів про Голодомор в українській літературі досі не освоєний. Після того, як Україна стала самостійною державою, з'ясувалося, що творів таких існує дуже багато, а сам шерег авторів – нескінченний: В. Підмогильний, О. Кобець, А. Гудима, Ольга Мак, К. Ластівка, А. Мельничук, А. Любченко, М. Понеділок, В. Трубай... О. Гончар, Є. Гуцало, І. Стаднюк, А. Дімаров... Прізвища письменників, котрі писали про голод і назви їх творів можна б озвучувати годинами... Проте видані й перевидані їхні книги надто мізерними накладами, щоб говорити про загальну їх доступність широкому читачеві.

Ведучий. Давно вже можна було створити цілу «бібліотеку Голодомору» з написаних про трагедію книг. Можливо, колись така книгозбірня з'явиться.

Бодем і скорботою проникнута поезія “Загупало в двері прикладом...”, котру лише в останньому томі 12-томника Тичини опубліковано повністю, без скорочень.

Загупало в двері прикладом, заграло, зашкрябало в шибку.

— А-ну, одчиняй, молодиця, чого ти там криєшся в хаті.

Застукало в серці, різнуло: ой горе! Це ж гості до мене.

Та чим же я буду вітати — іще ж не зварився синочок.

На одну збожеволілу молодицю аж п'ятеро озброєних чоловіків... І лише один

співчуває нещасній.

— *Синочку, дитя моє любе! Ой що ж я з тобою зробила!*
А писар все пише, все пише — та сльози писати заважають.

Ведуча. Цілющі ліки слів

Цікавими літературними відкриттями і несподіваним багатством творів на теми голоду, або дотичних до цієї великої теми так чи інакше, позначені 90-ті роки минулого століття та початок нинішнього. У 1990 році з'явилася повість «Голодомор» Є. Гуцала, у 1991 – нова повість А. Дімарова «Самосуд». 1993-й приніс «повість-свідчення» – «Лозинуву труну» П. Наніїва та ще ряд творів інших авторів. У 1994-ім виходить роман-трагедія у новелах М. Потупейка – «У лабетах смерті».

Велика кількість документально-художніх коротких оповідань про голодні часи розсипана в книгах багатьох авторів, які не визначали собі тему Голодомору головною, але оминати її не змогли.

Ведучий. Примітною рисою нового часу є з'ява численних документальних публікацій про Голодомор, які ще не встигли стати канвою нових художніх творів. Осмислення найбільшої української трагедії минулого століття триває. Сучасні письменники намагаються не тільки відобразити даленіючий у часі, але незмінно жахітний фактаж тих літ, а й відшукати ключі до нових питань. Ці питання – нові теми вже теперішніх творів про Голодомор. – Про страх і совість, любов і ненависть, відчай і сподівання, пам'ять і безпам'ятство – про все, що вміщує людська душа.

Зразок такого новітнього осмислення – новела «Хліб» відомого сучасного прозаїка Сергія Грабара. Трагедію Голодомору в цьому творі осмислено через почуття дітей, котрим дивною здається поведінка шкільної посудомийки, – вона нишком збирає і ховає викинуті шкоринки хліба. Розгортаючи ретроспективу долі цієї жінки, письменник розповідає про трагедію трьох молодих дівчаток, які в дні Голодомору подалися до Міста в пошуках хліба. «Дивна» жінка була однією із двох, які лишилися живими. Вона пережила не тільки голод, а й наругу, нелюдську наругу через шматочок хліба, так і не спожитий...

...Такі твори треба читати. Їх неможливо переповісти. Енергетика болю, що міститься в них, є тими цілющими ліками, які виліковують душі від байдужості, безпам'ятства і забуття. Цілющими ліками слів.

Ведуча. Фактуру злочину передає жменька літературних творів, уцілілі спогади й свідчення, документи та фотографії і трохи фільмового матеріалу. Всього цього тільки жменя – бо докази голодомору планомірно нищили, саму згадку про нього карали, а збирання пам'яті, де воно було можливе, відбувалося без інституційної бази. Легко уявити, що якби Радянський Союз процвітав, а не розпався, все могло б забути.

Проте в непам'ять голод 1932–1933 років так і не пішов. І увага, яку привернула до цієї трагедії її 80-а річниця, стає запорукою дальшої пам'яті.

Читець 1.

Борис Дегтярьов смт. Ржищів

Всіх сліз земля ще не ввібрала.

Про голод вчора свідки потай
Розповідали між людьми.
І цю нечувану підлоту
Як страшний сон сприймали ми.
Убитих голодом мільйони
І нікому відповісти ?
Страшне століття, бий у дзвони
Хай чують сталінські кати.
Хай пригадають активісти
Плач прокляття матерів.
Як діточки просили їсти
На розкуркуленім дворі...
Вже другий рік „мітла червона“
Все грабувала і мела
Літають зграями ворони...
Розкльовують людські тіла...
Он під парканом жінка сива
Сама до себе промовля ,
Вона убила свого сина,
Зварила і з'їла немовля.
Кому жалітися , писати ?
Вмирають люди без війни.
І тільки людоїд вусатий ,
Комусь всміхається з стіни.
Собі безсмертя піраміду
З людських кісток він будував.
У це не вірив і не відав
Наш доброзичливий Іван ...
І ось лежить він розпростертий
- Син хліборобських поколінь,
Він мав єдине право - вмерти
На цій згорьованій землі...
У муках голоду спочила
Тут не одна свята.
На усупільнених могилах
Боялись ставити й хрести.
А до зберігся хрест самотній ,
Померлих прах зітлів давно.
Та кажуть : душі їх й сьогодні
Витають поряд все одно.
І в темні ночі тужить мати
На тій могилі край села:
„Вставайте , дітки, досить спати,
я вам поїсти принесла...
" Кругом наруга і розправа,
Голодна смерть страшна

Всіх сліз земля ще не ввібрала,
Всіх наших мук ще світ не знав.
Здавив нас голод не відразу:
Каральні акції, Сибір ...
Прокляття вічне , чорний хазар,
Вся Україна шле тобі.
Від днів великого почину
Нас мудра партія вела Крізь неп,
розломи й перегини,
Аж до занепаду села.
Спокійно й на тім світі спати
Хай не дадуть , убивці, вам
Оті дитячі рученята,
Що обнімали мертвих мам

Читець 2.

Не бийте жорна

Не бийте жорна!
І знову згадки про тридцять третій...
Сказати можна не по секрету.
Ой що творилось у ріднім краю –
Все розказати – хай внуки знають!

Страдали люди, бо їх злиденних
Трусили гади весь час щоденно!
Зерно зажерли усе дочиста,
На Захід перли кормить фашиста.

І не вагони а ешелони –
Один другого ледве догонив.
Тепер ті самі, що їх морили
Про день відзнаки заговорили!

Не ті хоч самі – то їх потомки
Перекрасили свої котомки,
Кричать щосили: - В любую погоду
Ми вірні слуги свого народу!

Уже минуло аж сім десятків
Вони надбали чимало статків!
Ці «вірні» слуги кричать не здуру:
Так легше дерти з народу шкуру!

Тепер мільйони вони вже мають,
В швейцарських банках усе ховають.
То наші сльози, то наше горе,
То гори трупів Голодомору...

Це предки ваші за справу чорну,
За ті мільйони і били жорна!
Що таке жорна – тепер не знають,
Їх у господі давно не мають.

Сатрапам жорна очі кололи,
Бо в них зернята тайком мололи.
Та їх потрібно ще в дома мати
І в таємниці секрет тримати.

Ми свої жорна, скажу до речі,

Весь час ховали в куточку печі.
Вони опрятні, такі маленькі,
У них молоти любила ненька...

Гурточком спали, разом вкривались,
Вони нам спати не заважали!
Піч – бо велика – третина хати,
Усіх нас гріла як рідна мати.
Що попадалось мололи тайно.
Не в день яскравий – вночі звичайно...
Як натеребиш зерняток жменю,
Тоді гарненько сховай в кишеню.

Хоч в колосочках пшеничка чорна -
Мука біленька, як змелють жорна...
Ці колосочки гнили на полі,
Їх ми збирали, до стерні голі,

Тоді сушили – клали де сонце.
Згадаю зараз – здається сон це...
Мололи в жорнах протухлі зерна,
Як їсти станеш на рвоти верне...

Та мусиш їсти, бо що ж робити
Увесь опухлий, а хочеш жити...
Та раз приперло до нас облаву –
Енкаведиста, гуркнув об лаву:

- У вас є жорна! Ми маєм дані,
Чому і досі вони не здані?!
Спокійно мама. Бло вже втомилась:
- Вам нащо жорна, людоньки милі?

- Не ваше діло – потрібно бити,
Такі накази, то що ж робити?!
- Хіба не видно – їх же немає, -
Говорить мама, просить, благає...

На піч заглянув, ряденце чорне...
І вже побачив прикриті жорна...
Поліз на лаву, стягає з печі.
Із жорен камінь кладе на плечі.

Тоді на землю, (долівка з глини)
- Твій камінь зараз у мене згине!!!
А мати камінь в обійми горне:
- Не бийте, люди, не бийте жорна!..

- Не бийте люди, - слізно просила...
Та в нього буйна воляча сила –
Схопив сокиру, обухом бахнув»
Та камінь тільки луною ахнув..

Удруге лупить із диким воєм,
Та камінь цілий - обух надвоє!
А потім камінь жбурнув на камінь:
- Ось вашим жорнам нарешті аміні!

Хватило в нього ума й смикалки –
З-під жорен ящик побив на скалки!
Ридає мати з горя вся чорна:
- Нащо ж ви, звірі, побили жорна?!
Кусочки більші, щоб ми не вмерли,
На стіл поклали – й зернятка терли!

Іван Швед

Жалівцева Галина Василівна Меню - 33-го (складене за спогадами свідків голодомору Горностаївського району)

Бадилля	Затірка	Лопухи	Трава
Баланда	Здохлятина	Лушпиння	Тирса
Боби	Зелень	Макуха	Фекалії
Бовтанка	Зерно горіле	Миші	Ховрахи
Бруньки	Зерно з мишаних нір	Мишій	Хрущі
Бузина	Зерно посівне	Молочай	Цвіт дерев
Буряк	Зілля різне	Недозріле зерно	Цибуля
Бур'ян	Калачики	Очерет	Черепашки
Вика	Капуста	Паслін	Шпаки
Висівки	Картопля сира	Пацюки	Щавелькінський
Вода	Картопля гнила	Пирій	Ящірки
Ворони	Картопля торішня	Полова	
Газети	Картопля мерзла	Пуголовки	
Галушки	Квасолиня	Пшоно	
Гарбузи	Квіти	Равлики	
Глина біла	Кінські кізяки	Риба	
Голуби	Кішки	Ріпак	
Горобці	Кози	Сіно	
Горох	Колоски зелені	Сливки	
Граки	Конина	Слимаки	
Гриби	Кора дерев	Собаки	
Гусінь	Кульбаба	Сорочачі яйця	
Дерть	Кукурудза	Соя	
Сороки	Листя дерев	Спориш	
Жаби	Лобода		
Жолуді			